

---

# OCENE IN POROČILA

---

## O jezikovnih zmožnostih znakovnega jezika

Wendy Sandler, Diane Lillo-Martin: *Sign Language and Linguistic Universals*. New York: Cambridge University Press, 2006. 547 str.

To je pionirska monografija o znakovnem jeziku, narejena na podlagi več kot dvajsetletnih raziskav na tem področju, dveh avtoric Wendy Sandler (Univerza Hajfa, Izrael) in Diane Lillo-Martin (Univerza Connecticut, ZDA) in dosedaj najboljše izvirno jezikoslovno delo na področju znakovnega jezika.

V osnovi je ugotovljeno in tudi sistemsko dokazano, da gre pri ubesedenem in znakovnem jeziku za dva naravna jezikovna sistema (*two natural language systems*), ki sta se izoblikovala na osnovi različnih predispozicij nosilcev oz. prenosnikov (slišči nasproti neslišči / gluhi in naglušni / ljudje). V smislu dveh vzporednih jezikovnih sistemov je znakovni jezik vzporednica ubesedenemu/govorjenemu jeziku in se uresničuje v govorici kretenj in mimike (nasproti glasovni besedni govorici).

Raziskovanje znakovnega jezika potrjuje določene jezikovne in jezikoslovne univerzalijske na fonološki, morfološki in skladnjijski ravni, obenem pa se odkrivajo skupne univerzalijske znakovnega jezika nasploh, ne glede na siceršnje jezikovno oz. geografsko področje. Tako npr. v nasprotju z jezikovnimi sistemi sliščih pri

znakovnem jeziku lahko govorimo o npr. ameriškem znakovnem jeziku (*American Sign Language /ASL/*), ki je avtoricama tudi gradivno izhodišče za raziskave; zaradi nujnosti prikaza razlik v sistemih različnih (področnih) znakovnih jezikov pa sta si avtorici primerjalno-kontrastivno izbrali še izraelski znakovni jezik (*Israeli Sign Language /ISL/*), nizozemski znakovni jezik (*Sign Language of the Netherlands /SLN/*) in brazilski znakovni jezik (*Brazilian Sign Language /LSB/*).

Oba naravna jezikovna sistema – tako ubesedeni jezik kot znakovni jezik – sta produkt enakega razuma, zato je smotno v teh dveh takorekoč organskih/izhodiščnih jezikih iskati skupne splošne lastnosti, ki bi olajšale dostopnost in sploh splošno vsakdanjo komunikacijsko sprejemljivost znakovnega jezika. Pri tem je bistveno, da je tista primarnejša oblika znakovnega jezika govorica kretenj (z obrazno mimiko) in da je pri ubesedenem jeziku govorjeni jezik primarnejši od /za/pisanega, kar posledično prinaša primerjavo med kretalno govorico (znakovnega jezika) in govorjenim jezikom (v okviru ubesedenega jezika).

Lahko trdim, da monografija izpolnjuje vsaj dva namena: 1) poiskati skupne je-

zikovne in jezikoslovne lastnosti znotraj znakovnega jezika nasploh (tj. ne glede na geografsko področje) in 2) narediti še »zunanjo« primerjavo z govorjenim jezikom, s tem da je sistemska nepredvidljivost pri kretalnem (nelinearnem) uresničevanju znakovnega jezika precej večja (po mnenju avtoric prav igrivo kalejdoskopska), kot je pri govorjenem jeziku.

Kompleksnost znakovnega jezika kot naravnega jezikovnega sistema odkriva semiologija, ki pomenskost znakov oz. kretenj obravnava s sociološkega, psihološkega, filozofskega in komunikativnega vidika.

Knjiga je namenjena zlasti jezikoslovcem oz. ljudem, ki so se že praktično in problemsko ukvarjali z znakovnim jezikom. Ima pet obširnih poglavij s petindvajsetimi podpoglavji, katerih kratki in jasni naslovi že razkrivajo, da je eden od namenov avtoric potrditi in utrditi sistemskost znakovnega jezika: I Uvodno poglavje/ Introduction (v smislu, ali lahko govorimo o soobstoju dveh naravnih jezikov, 3–18), II Morfologija/Morphology (v podpoglavjih je obravnavana oblikoslovna, oblikotvorna in besedotvorna morfematika, 19–109), III Fonologija/Phonology (s podpoglavji o zapovrstnosti in hkratnosti fonoloških prvin v znakovnem jeziku, o ročnem oblikovanju sporočanega v okviru zmožnosti leksikalnega nabora v znakovnem jeziku in o sporočilni vrednosti zlogov in prozodičnih prvin v okviru znakovnega jezika, 113–278), IV Skladnja/Syntax (z obravnavo stavčnih zgradb v znakovnem jeziku, členitve po aktualnosti in stavčne intonacije, zlasti z vidika vprašalnosti, 281–474), V Modalnost/Modality (s simultanstvijo sporočanih znakov, 477–510), sledita še popis upoštevanе strokovne literature (References, 511–540) in abecedni popis uporabljenega strokovnega izrazja (Index, 541–547). Nujna sestavina knjige so seve-

da fotografije in skice – kretnje so v knjigi prikazane s fotografijami, potek kretenj pa s skicami.

### **Poudarki in ugotovitve v knjigi (pospremljeni s komentarjem)**

Pri leksikalnem naboru znakovnega jezika v zapisani različici bi znake (izražene s kretnjo ali obrazno mimiko ali z obojim) lahko ubesedovali kot leme oz. osnovne oblike leksemov, vse upošteване leksem-ske in slovnične kategorije pa kot ubesedene pripise v oklepajih. Pri leksemskih kategorijah se besednovrstno ločevanje posledično uresničuje že v besednem redu, medtem ko se slovnične kategorije (tj. determinativnost, čas, vid, nikalnost in modalnost) izražajo kot (pod)sestavine siceršnjih pomenskih kretenj.

Z vidika količine in taksonomije gre za odprto množico znakov oz. kretenj, tako v smislu kombiniranja kot dodajanja novih. Inherentne kategorije vsakega znaka oz. kretnje, ki nastopajo istočasno, so ročno oblikovanje (*hand configuration, handshape*), premikanje (*movement*) in mesto premikanja (*location*), in vsako odstopanje pri njihovem izvajanju oz. artikulaciji pomeni že manjši ali večji pomenski razloček – odstopanja pri izvedbi kretnje (glede na izhodiščno kretnjo) so torej vedno pomenska. Kanonična formula ročne kretnje oz. ročne kreacije kretnje je simbolno izražena kot **H**(and) **C**(onfiguration) > **L**(ocation – initial ‘začetna’) – **M**(ovement) – **L**(ocation – final ‘končna’) in ima različice glede na intenzivnost (LL – M – LL) ali trajanje (L – MM – L) ipd. Po ocenah avtoric ima ameriški znakovni jezik okoli sto petdeset bazičnih ročnih kretenj, ki razlikovalno izražajo pojavnost in predmetnost.

Pomensko oz. sporočilno odločilna je za-menjava ene izmed naštetih inherentnih

kategorij v njihovem sinhronem nastopanju, npr. 'dotik' in 'bolan' se razlikujeta samo v mestu premika/dotika, tako gre v prvem primeru za dotik sredinca desne roke na hrbtno stran leve roke, v drugem primeru pa za dotik sredinca desne roke čela ipd. Ročna kretnja npr. razlikuje med *sobo*, *pisarno* in *škaflo*, med *kroglo* in *žogo* ipd. (105).

T. i. enostavni glagoli tipa *dati* (*give*), *položiti* (*put*) vključujejo znakovno/kretenjsko sestavino 'smerno premikanje/gibanje', naklonski glagoli tipa *želeiti* (*want*) izražajo naklon zgolj s položajem telesa oz. s spremembo položaja telesa (31–33). Glagol *vprašati* (*ask*) lahko razen s krettnjo izražamo tudi s stremenjem oči ali z nagibom glave (42–43). Pri *gledati* (*look at*, 48) je v oklepajih pripis, ki ubeseduje določeno podsestavino siceršnje krettnje, oblikovane z roko [podaljšati, trajanje, nesprestanost, navadnost, nepretrgoma]; pri ravno tako pogosto rabljenem pridevniku *bolan* (*sick*), zlasti kot delu povedka, je tudi pripis, ki ubeseduje gibalno podsestavino siceršnjega znaka oz. krettnje z obliko roke [vnaprej, dovzetnost, nadaljevanje, neprestanost, pogosto, intenzivno, verjetno, dokončno], pri *povedati* (*tell*, 49) je podsestavina siceršnje krettnje [realizacija, nerealizirano izzivanje/spodbujanje]. Neke vrste podkrettnja drugih dveh najbližjih krettnj v poročilu kot *On je podjetnik*, *On je dober* je pomožni glagol *biti*, ki je v kretalni govorici dejansko prikazan kot vez.

Glede na položaj prstov na roki in glede na obliko ročnega znaka oz. krettnje lahko govorimo tudi o izhodiščni nevtralni krettnji in v nadaljevanju o izpeljavnih krettnjah (164). Ena osnovnih sestavin kretalne govorice, kot uresničitve znakovnega jezika, je sestavina 'premikanja/gibanja' s podoblikami kot 'sploščiti, zravnati, pritiskati/stiskati, tretji, obračati, vrteti, obkrožiti, nihati'

(197). Osnove sestavine znaka/krettnje t. i. prozodične morfologije v znakovnem jeziku so še oblika roke, položaj roke (sprednja/hrbna stran), dolžina in intenzivnost (54); našteje sestavine se kombinirajo še v nove sestavine in podsestavine, ki v kretalni govorici izražajo izhodišče, cilj, zaporedje, sledje, spremembo, ritem ipd.; torej pri ročni krettnji so izrazito poudarjene sestavine 'oblika, pot, premikanje' (249).

Množica karakterističnih vzorcev, tipičnih za ročne krettnje, je omejena na omejeno množico pojavov tipa 'tanko + okroglo', 'ozko + naravnost', 'široko + naravnost', 'ploščato + okroglo', 'globoko + okroglo' in na množico konkretnih entitet 'človek', 'žival', 'vozilo', 'letalo', 'drevo' (78); obstaja še tipologija ročnih krettnj, ki izražajo entitetne lastnosti, smerne lastnosti, prostorske lastnosti, lastnosti poti, lastnosti premikanja/gibanja, lastnosti načina (81).

Trajno težišče pa je na čim bolj jasni realizaciji, zato govorimo o prozodični besedi, prozodični frazi in intonančni frazi (119).

Precej visoka stopnja nelinearne simultaneosti je logična osnova za kompleksnejše znake oz. krettnje, tako da so pogostejše kot enostavni znaki za enostavne krettnje.

Tako kot v besednem jeziku je tudi v znakovnem jeziku lahko znak oz. kretnja logična pomenotvorna sinteza dveh osnovnejših znakov oz. krettnj (ki se v besednem jeziku izrazi v novi tvorjenki), npr. *spati* (*sleep*) + *sončni vzhod* (*sunrise*) = *zaspati/prespati* (*oversleep*), *misлити* (*think*) + *poročiti se* (*marry*) = *verjeti* (*believe*), *misлити* (*think*) + *dotakniti se* (*touch*) = *ne dati miru* (*obsess*), pri čemer se krettnji ne nizata linearno, ampak se sinhrono sintetizirata v novo sestavljeno »tvorjeno« krettnjo (10–11, 137). Dopolnila kot modifikatorji glagolov se lahko izrazijo kot (pod)sestavina krettnje,

ki v osnovi prvenstveno izraža glagol, npr. pri glagolih *obesiti* [dolg/kratek predmet], *vleči* [dolg predmet/šop stvari] (84).

Ročne kretnje izražajo tudi obrazila besedotvornih pomenov – obstaja kretnja za npr. vršilca/nosilca dejanja *študent* (*learner*, 66).

Pri besedotvorni morfologiji je tudi znakovno/kretenjsko tvorbo zlasti razmerje glagol – samostalnik. Tako je oblika kretnje enaka, intenzivnost premikanja pa večja pri npr. *pomesti* (*sweep*) in manjša pri *metla* (*broom*), večja pri *likati* (*iron*) kot pri *likalnik* (*iron*), 54. S kretnjo se jasno izrazi glagol, motiviran iz samostalnika, npr. *wood-chop* (*odsekati*), *feet-walk* (*pešačiti*). Poleg tega pomenskost določenih znakov/kretenj zahteva tvornost obeh rok, npr. *hrapav* (*rough*) – *krut* (*characteristicall cruel*, 57), *miren/tih* (*quiet*) – *molčeč* (*taciturn*, 187).

Prevzeti denotati se v znakovnem jeziku še najbolj avtentično izrazijo s prstnim črkovanjem in z ustno mimiko – tovrstna prilagoditev je podobna glasovnim in artikulacijskim prilagoditvam v govorjenem jeziku (95).

Tako kot vsebina znakov/kretenj za določene entitete je pomembna tudi vsebina razmerij med entitetami. Npr. osnovno stavkotvorno razmerje, t. i. prisojevalno razmerje med osebkom in povedkom, sotori že lokacija oz. mesto tvorca kretanega poročila (*the subject location*, 30) – v znakovnem jeziku oz. kretalni govorici je torej več kot očitna in zelo neposredna povezanost poročanega dogodka s prostorom in časom. Z vidika mesta tvorca kretanega poročila so zelo jasno izražene spremembe smeri premikanja in spremembe mest/lokacij vseh vključenih udeležencev v primerih kot *Jaz sprašujem njo* <> *Ona sprašuje mene* <> *Ona sprašuje njega* (27), v prime-

ru *Dva me sprašujeta* (30) pa je v izražanje razmerja vključeno tudi število (nakazano s prsti) v smislu *Oni [dva] spraševati jaz*, smer premikanja oz. gibanja pa je hkrati tudi smer členitve po aktualnosti.

Pri skladnji znakovnega jezika lahko govorimo o prostorski skladnji (*spatial syntax*, 480), kar je neposredno povezano s kretnjo, ki je primarna enota znakovnega jezika. Ravno s simultanostjo kretenj (v prostoru in času) predstavlja znakovni jezik oz. kretalna govorica neke vrste izpopolnitev ubesedene govorice oz. govorjenega jezika, zlasti v smislu spremljajočih mentalnih in družbenih razmer.

Nelinearnost in neke vrste hierarhična sinhronost je v govorici kretenj in obrazne mimike povsem naravna, zadrega se pojavi pri zapisu, ki mora ohraniti, čimbolj pristno zabeležiti skretani dogodek – ta medbesedna in medstavčna ipd. hierarhija se lahko nakaže npr. z uporabo oklepajev; pri zapisu bi se mogoče okrogli oklepaji lahko uporabili za neobvezno izražene znake/kretenje, oglati pa za spremno ubesedenje kategorij, pri katerem se poleg ročnih kretenj pogosto uporablja tudi obrazna mimika, zlasti za izražanje dodane modalnosti npr. *Njen mož kuha kosilo z veseljem* – *Njen mož kuhati [trajanje] kosilo [veselje]* (61).

Pri znakovnem jeziku je še najbolj correctly govoriti o diskurzni skladnji (*discourse-oriented language*, 319) ali tudi o prostorski skladnji (*spatial syntax*, 480), ki samoumevno že vključuje tudi členitev po aktualnosti. Del aktualnostne členitve pa je tudi intonacijska prekinitiv (*intonation break*, 289), ki lahko vnaša zaznamovanost oz. ekspresivnost sporočanega, npr. *Mož opaziti otrok* – *Otrok, mož opaziti* – *Opaziti otrok, mož*; zgledi potrjujejo diskurzni besedni red in pričakovano izrazito diskurzno usmerjeni jezik.

**Za sklep.** Predstavljeno potrjuje, da je znakovni jezik povsem samozadosten jezikovni naravni sistem. Da pa bi se naravno in enakopravno razvijal, ga je v vsaki družbi treba najprej prepoznati in priznati, in v nadaljevanju seveda ustrezno in dovolj izčrpno opisati, hkrati pa vsestransko družbeno razvijati.

Pri vsem naštetem bi nam lahko bile tovrstne monografije pri opisovanju in razvijanju slovenskega znakovnega jezika zelo dragoceni teoretični pripomočki vsaj še naslednjih deset let.

Andreja Žele

*Inštitut za slovenski jezik*

*Frana Ramovša v Ljubljani*

*andreja.zele@zrc-sazu.si*

**Mateja Pezdirc Bartol:** *Najdeni pomeni: empirične raziskave recepcije literarnega dela.* Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica 15), 2010. 277 str.

Mateja Pezdirc Bartol se v svojem raziskovalnem delu posveča vlogi bralca in recepciji proznih ter dramskih besedil. Na Oddelku za slovenistiko ljubljanske Filozofske fakultete predava slovensko književnost, njen osrednji predmet pa je pregled slovenske dramatike. Pred predavateljskim delom se je ukvarjala tudi z raziskovanjem in poučevanjem slovenščine kot drugega/tujega jezika, kar med drugim dokazujeta učbenika, katerih (so)avtorica je: *S slovenščino nimam težav* (2002) in *Literarna sestavljanja: umetnostna besedila na tečaju slovenščine* (2003). Mateja Pezdirc Bartol je še soavtorica dveh učbenikov za gimnazije, to sta *Umetnost besede 3* in *Umetnost besede 4*.

Monografija *Najdeni pomeni: empirične raziskave recepcije literarnega dela* z nekaterimi že objavljenimi poglavji (v *Slavistični reviji*, *Jeziku in slovstvu*, *Primerjalni književnosti*, *Obdobjih* 23 in 25) je usmerjena v sprejemnika literarnega dela: v bralca proznih in dramskih besedil ter gledalca gledališke uprizoritve. Prvi del *Branje proznega besedila* je namenjen teoretičnim dognanjem, v katerih avtorici

ca predstavi, kako so različne teorije v 20. stoletju in sodobnosti videle (obravnavale) vlogo bralca. Bralec monografije tako v tem delu obnovi lastno vedenje o posameznih teorijah, ki predstavljajo temelj v raziskovanju literarne recepcije. Z nekaterimi poudarki so to naslednje:

- angleška literarna kritika (najintenzivnejša in najbolj sistematično se je z odnosom bralec – besedilo ukvarjal Ivory Armstrong Richards);
- ameriška nova kritika (njen namen je bil rešiti literarno delo pred biografijo in zgodovino, središče zanimanja je literarno besedilo);
- formalizem (avtonomnost dela, razlikovanje pojmov fabula – siže);
- strukturalizem (bralec je funkcija besedila; Vodička: ena od osnovnih nalog literarne zgodovine je tudi reševanje problemov, ki so povezani z recepcijo);
- psihoanaliza (v začetku jo je zanimal predvsem avtor; Terry Eagleton jo postavi znotraj literarne vede, in sicer se ta ukvarja z avtorjem, vsebino, formalnim ustrojem dela in z bralcem);
- recepcijska estetika (bralčeva aktivna vloga v tvorbi literarnega pomena, lite-